

JAROSŁAW CENTEK

REICHSHEER ERY SEECKTA (1921–1926)

TETRAGON

WARSZAWA 2010

Redakcja:
Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:
Jolanta Wierzchowska

Projekt graficzny serii i okładki:
Teresa Oleszczuk

DTP, mapy i schematy:
Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2010 by Jarosław Centek

Copyright © 2010 by Tetragon sp. z o.o.

Fotografia na okładce i na s. 1, 341: © Bundesarchiv Bild 146-2005-0163,
fot. Oscar Tellgmann

Fotografia na s. 102: © Bundesarchiv Bild 183-S51506.

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Książka, ani żadna jej część, z wyłączeniem zdjęć na licencji Creative Commons Free Documentation License v. 3.0 oraz Public Domain, nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Fotografie na licencji Creative Commons Free Documentation License v. 3.0
– wykaz na s. 439.

Wydawca:
Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
00-836 Warszawa, ul. Żelazna 41 lok. 21
e-mail: kontakt@tetragon.com.pl

Książki można zamówić na:
www.tetragon.com.pl

Druk i oprawa:
Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej
00-910 Warszawa, al. gen. A. Chruściela; zam. nr 100/10

ISBN 978-83-930318-0-1

Wstęp

Podjęcie badań nad organizacją, uzbrojeniem, umundurowaniem, wyszkoleniem, taktyką oraz planami mobilizacyjnymi i operacyjnymi Reichsheer wynikało z kilku przyczyn. Jedną z nich było zainteresowanie autora dziejami armii niemieckiej w XIX i XX wieku. Kolejne, bardziej znaczące, to brak monografii opisującej szczegółowo te zagadnienia, a także zainteresowanie polskich kół wojskowych, jakim cieszyła się Reichsheer w okresie międzywojennym. Wartość bojowa niemieckich sił zbrojnych cały czas była przez nie analizowana, zastanawiano się też nad wynikiem ewentualnej konfrontacji zbrojnej. W obiegu naukowym krążą rezultaty tych rozważań, ale znaczna ich część była publikowana na łamach czasopism fachowych okresu międzywojennego. Jednak ze względu na specyfikę źródeł, o jakie były oparte, zakradły się do nich błędy i nieścisłości. Dlatego też celem niniejszej pracy było pełne przedstawienie Reichsheer, w tym także w oparciu o materiały niemieckie, i tym samym wyjaśnienie tych wątpliwości. Autor postanowił podjąć próbę nie tylko ustalenia, jak były zorganizowane, uzbrojone i wyposażone wojska lądowe republiki weimarskiej w latach 1921–1926, jakie posiadały kadry i jaka była ich wartość bojowa. Chciał także ustalić, jakim przeobrażeniom zamierzano je poddać w przypadku rozpoczęcia działań wojennych i na ile było to realne.

W historiografii polskiej niemieckie wojska lądowe lat dwudziestych nie doczekały się własnej monografii. Spory fragment swojej pracy poświęconej Wehrmachtowi przeznaczył na tę tematykę Władysław Kozaczuk¹, ale miał on dostęp tylko do niewielkiej części dokumentów niemieckich, przechowywanych wówczas w archiwach NRD. Nie wykonał kwerendy w materiałach przechowywanych we Fryburgu. Poza tym pierwsze wydanie tej pracy ukazało się 30 lat temu, co czyni ją już nieco przestarzałą. Monografie, które ukazały się, tylko częściowo poruszają sprawy związane z wojskowością niemiecką². W obiegu naukowym funkcjonuje całkiem sporo książek poświęconych wywiadowi polskiemu i niemieckiemu³ czy kwestiom obronności Rzeczypospolitej i planowaniu wojennemu. Z tych ostatnich przede wszystkim trzeba wymienić pracę Tomasza Kośmidra⁴ oraz książkę Jerzego Romualda Godlewskiego i Wacława Odyńca, która dotyczy jednak tylko Pomorza Gdańskiego i tylko w niewielkiej części przedstawia okres międzywojenny⁵. Tematyce zagrożenia niemieckiego poświęcone były także inne, mniejsze publikacje⁶.

¹ W. Kozaczuk, *Wehrmacht*, Warszawa 2004, s. 11–81.

² Zob. np. M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921–1939*, Warszawa 2004.

³ Zob. np. H. Ćwięk, *Przeciw Abwehrze*, Warszawa 2001.

⁴ T. Kośmider, *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926*, Toruń 2002.

⁵ J.R. Godlewski, W. Odyńec, *Pomorze Gdańskie. Koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do roku 1939 r.*, Warszawa 1982, s. 252–373.

⁶ Zob. np. W.B. Łach, *Militarne znaczenie Pomorza Zachodniego w okresie Reichsheer*, [w:] *Problemy militarne Pomorza w latach 1914–1989*, pod red. A. Stachuli, Słupsk 2002, s. 73–77; T. Gajownik, J. Maroń, *Ultracony bastion. Prusy Wschodnie w latach 1918–1945*, [w:] *Wojny w Prusach*, pod red. W. Gieszczyńskiego, N. Kasparka, J. Maronia, s. 207–214.

Poruszana na marginesie tej rozprawy kwestia współpracy wojskowej niemiecko-sowieckiej w okresie międzywojennym nie doczekała się jak do tej pory w historiografii polskiej rzetelnego opracowania⁷.

W historiografii powszechnej stan badań nad Reichsheer wygląda dużo lepiej. Przy czym największe zainteresowanie badawczy budziły kwestie związane z rolą armii niemieckiej w dziejach republiki weimarskiej, czy wpływu jej na politykę wewnętrzną tego kraju. Jako przykłady można podać prace Johna W. Wheelera-Bennetta⁸, doskonałą monografię Harolda J. Gordona juniora⁹, który wykorzystał szczegółową ankietę, jaką przeprowadził wśród wielu wysokich oficerów niemieckich. Zagadnienia polityki wojska opisują również dzieła Gordona A. Craiga¹⁰ oraz Francisa L. Carstena¹¹.

Pewne ożywienie nastąpiło również w badaniach nad taktyką armii niemieckiej. Przy czym badacze amerykańscy, jak James S. Corum oraz Robert Citino skupiają się przede wszystkim na poszukiwaniu początków wojny błyskawicznej¹², przez co pomijają wiele istotnych aspektów. Całokształt taktyki, którą Reichsheer najprawdopodobniej zastosowałaby w razie konfliktu zbrojnego, przeanalizował dopiero niemiecki historyk Wilhelm Velten¹³.

Problemów umundurowania i wyposażenia armii niemieckiej dotyczą badania Jürgena Krausa¹⁴, dla niniejszej pracy szczególne zaś znaczenie ma książka opublikowana wspólnie z Adolfem Schlichtem¹⁵, zawierająca liczne fotografie oryginalnych egzemplarzy umundurowania i wyposażenia, przechowywanych przez Bawarskie Muzeum Armii (*Bayerische Armeemuseum*) w Ingolstadt.

Organizację pokojową armii niemieckiej w okresie międzywojennym opisał tylko Edgar hrabia Matuschka¹⁶. Nie podjął on jednak żadnych prób odtworzenia kształtu Reichsheer w razie wojny.

Problematyki planów mobilizacyjnych armii niemieckiej dotyka praca niemieckiego historyka Ernsta Willego Hansena, poświęcona współpracy Reichsheery z przemysłem w Rzeszy¹⁷. Częściowo zagadnieniami tymi zajął się także Jun Nakata w swojej monografii *Grenzschutzu* w republice weimarskiej¹⁸.

⁷ Dotychczasowe prace na ten temat (zob. np. K. Malak, *Radziecko-niemiecka współpraca wojskowa w latach 1917–1932*, Warszawa 1997; M. Pirko, *Z dziejów współpracy Armii Czerwonej i Reichsheery w latach 1920–1933*, *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1992, nr 4, s. 41–51; I. Jędrzejewska, *Współpraca Armii Czerwonej i Reichsheery w latach 1917–1933. Wybrane problemy*, Toruń 2005), opierają się głównie o literaturę lub w najlepszym wypadku o dokumenty zebrane przez polski wywiad.

⁸ J.W. Wheeler-Bennett, *Die Nemesis der Macht. Die deutsche Armee in der Politik 1918–1945*, Düsseldorf 1954.

⁹ H.J. Gordon, *Die Reichswehr und die Weimarer Republik 1919–1926*, Frankfurt am Main 1959.

¹⁰ G.A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640–1945*, New York 1964, s. 337–467.

¹¹ F.L. Carsten, *The Reichswehr and Politics 1918–1933*, Oxford 1966.

¹² R.M. Citino, *The Evolution of Blitzkrieg Tactics: Germany Defends Itself against Poland, 1918–1933*, Westport 1987; J.S. Corum, *The Roots of Blitzkrieg. Hans von Seeckt and German military reform*, Lawrence 1992; R.M. Citino, *The Path to Blitzkrieg. Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939*, Boulder-London 2001.

¹³ W. Velten, *Das deutsche Reichsheer und die Grundlagen seiner Truppenführung – Entwicklung, Hauptprobleme und Aspekte – Untersuchungen zur deutschen Militärgeschichte der Zwischenkriegszeit*, Bergkamen 1994.

¹⁴ J. Kraus, *Die feldgraue Uniformierung des deutschen Heeres 1907–1918*, t. 1–2, Osnabrück 1999; idem, *Die deutsche Armee im Ersten Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung – 1914 bis 1918*, Ingolstadt 2004.

¹⁵ J. Kraus, A. Schlicht, *Die deutsche Reichswehr. Die Uniformierung und Ausrüstung des deutschen Reichsheeres von 1919 bis 1932*, Wien 2006.

¹⁶ E. Graf von Matuschka, *Organisation des Reichsheeres*, [w:] *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648–1939*, pod red. H. Meiera-Welckera, W. von Groote, cz. VI: *Reichswehr und Republik (1918–1933)*, Frankfurt am Main 1970, s. 305–343.

¹⁷ E.W. Hansen, *Reichswehr und Industrie. Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilisierungsvorbereitungen 1923–1932*, Boppard am Rhein 1978.

¹⁸ Jun Nakata, *Der Grenz- und Landesschutz in der Weimarer Republik 1918 bis 1933: die geheime Aufrüstung und die deutsche Gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2002.

O wyszkoleniu traktuje książka Adolfa Reinickego, który jednak skupił się raczej na znanym mu z autopsji okresie przełomu lat dwudziestych i trzydziestych¹⁹. Tematykę tę poruszają również prace Hansa Meiera-Welckera²⁰ oraz Hansgeorga Modela²¹, poświęcone korpusowi oficerskiemu, czy monografie opisujące niemiecki Sztab Generalny²².

Nie ma natomiast dokładnej monografii opisującej całokształt uzbrojenia Reichsheer, są tylko publikacje poświęcone poszczególnym modelom broni²³. Podobnie kwestia planów operacyjnych w okresie lat dwudziestych nie została do tej pory opracowana w dostatecznym stopniu.

W takiej sytuacji niniejsza monografia porusza zagadnienia, które dotychczas znajdowały się na marginesie zainteresowań historyków zarówno polskich, jak i zagranicznych. Przeanalizowanie doktryny, wyszkolenia, uzbrojenia, planów mobilizacyjnych i operacyjnych umożliwiło dokładniejsze odtworzenie obrazu Reichsheer na stopie pokojowej, ale przede wszystkim przewidywanych procesów przechodzenia na stopę wojenną.

Podstawową bazą źródłową niniejszej pracy są materiały przechowywane w Niemieckim Archiwum Wojskowym we Fryburgu²⁴. Niestety, w trakcie badań okazało się, iż w aktach wytworzonych przez Reichsheer w latach dwudziestych istnieją dość duże luki, powstałe w wyniku pożaru Archiwum Rzeszy (*Reichsarchiv*) w schyłkowej fazie II wojny światowej.

Wśród przebadanych zespołów można wymienić Ministerstwo Reichswehry²⁵, Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych, Sztab Generalny Wojsk Lądowych²⁶, Ogólny Urząd Sił Zbrojnych²⁷, Szef Służb Transportowych²⁸, Urząd Uzbrojenia Wojsk Lądowych²⁹. Istotne informacje zawierały także materiały poszczególnych inspekcji: szkół wojennych³⁰, piechoty³¹, służb konnych i taborowych kawalerii³², artylerii³³, pionierów³⁴, wojsk pancernych i szybkich³⁵ oraz wojsk łączności³⁶.

¹⁹ A. Reinicke, *Das Reichsheer 1921–1934. Ziele, Methoden der Ausbildung und Erziehung sowie der Dienstgestaltung*, Osnabrück 1986.

²⁰ H. Meier-Welcker, *Der Weg zum Offizier im Reichsheer der Weimarer Republik*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 1976 nr 1, s. 147–180.

²¹ H. Model, *Der deutsche Generalstabsoffizier. Seine Auswahl und Ausbildung in Reichswehr, Wehrmacht und Bundeswehr*, Frankfurt am Main 1968.

²² W. Erfurth, *Die Geschichte des deutschen Generalstabes von 1918 bis 1945*, Göttingen-Berlin-Frankfurt 1957; W. Goerlitz, *History of the German General Staff 1657–1945*, New York 1959; por. mocno ideologizowana monografia historyków wschodnioniemieckich: G. Förster, H. Helmet, O. Helmut, H. Schnitter, *Der preußisch-deutsche Generalstab 1640–1945. Zu seiner politischen Rolle in der geschichte*, Berlin [Ost] 1966.

²³ Zob. np. J. Wolfram, *Pistolet służbowy P.08 Parabellum*, Warszawa 2005; D. Musgrave, *Deutsche Maschinen-gewehre. Entwicklung, Technik, Typen*, Stuttgart 1995.

²⁴ Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau (dalej cyt. BA-MA).

²⁵ BA-MA, RW 1, Reichswehrministerium (dalej cyt. BA-MA, RW 1/numer teczki).

²⁶ BA-MA, RH 2, Oberkommando des Heeres. Generalstab des Heeres (dalej cyt. BA-MA, RH 2/numer teczki).

²⁷ BA-MA, RW 6, OKW/Allgemeines Wehrmachtamt (dalej cyt. BA-MA, RW 6/numer teczki).

²⁸ BA-MA, RH 4, Chef des Transportwesens (dalej cyt. BA-MA, RH 4/numer teczki).

²⁹ BA-MA, RH 8/I, OKH/Heereswaffenamt (dalej cyt. BA-MA, RH 8/I/numer teczki).

³⁰ BA-MA, RH 12-1, Inspektion der Kriegsschulen (In 1), dalej cyt. BA-MA, RH 12-1/numer teczki.

³¹ BA-MA, RH 12-2, Inspektion der Infanterie (In 2), dalej cyt. BA-MA, RH 12-2/numer teczki.

³² BA-MA, RH 12-3, Inspektion des Reit- und Fahrwesens (In 3), dalej cyt. BA-MA, RH 12-3/numer teczki.

³³ BA-MA, RH 12-4, Inspektion der Artillerie (In 4), dalej cyt. BA-MA, RH 12-4/numer teczki.

³⁴ BA-MA, RH 12-5, Inspektion der Pioniere (In 5), dalej cyt. BA-MA, RH 12-5/numer teczki.

³⁵ BA-MA, RH 12-6, Inspektion der Panzertruppen/Schnellen Truppen (In 6), dalej cyt. BA-MA, RH 12-6/numer teczki.

³⁶ BA-MA, RH 12-7, Inspektion der Nachrichtentruppen (In 7), dalej cyt. BA-MA, RH 12-7/numer teczki.

Pomocne były również zespoły poszczególnych okręgów wojskowych (I³⁷, II³⁸, III³⁹, IV⁴⁰, V⁴¹ oraz VII⁴²), a także ogólny zespół Okręgi Wojskowe⁴³. Interesujących wyników, przede wszystkim dotyczących uzbrojenia, dostarczyła także kwerenda w materiałach Sztabu Generalnego cesarskich Niemiec⁴⁴. Cenne informacje znalazły się również w zespole Formacje Reichswehry Tymczasowej i Armii Przejściowej⁴⁵. Ze względu na wspomniane zniszczenia, materiały dotyczące umundurowania znajdują się prawie wyłącznie w odpisach sporządzonych dla Kierownictwa Marynarki (*Marineleitung*), przechowywanych obecnie w zespole Urząd Administracji Marynarki⁴⁶. Z tych samych powodów część ważniejszych rozkazów została odnaleziona dopiero na poziomie pułków w zespołach związku i jednostki piechoty⁴⁷ oraz związku i jednostki artylerii⁴⁸. Uzupełnieniem powyższych materiałów był zespół rodziny von Stülpnagel⁴⁹ oraz spuścizny generałów Hansa von Seeckta⁵⁰, Kurta von Schleichera⁵¹, Wilhelma Heye⁵², Ludwiga von der Leyen⁵³, Ernsta Köstringa⁵⁴, Walthera Reinhardta⁵⁵. Wykorzystane zostały także przechowywane we Fryburgu zmikrofilmowane akta Kancelarii Rzeszy⁵⁶.

Kwerenda uzupełniająca została wykonana w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Przebadany został zespół Oddział II Sztabu Głównego⁵⁷, zawierający raporty i materiały zgromadzone przez polski wywiad, a także zeznania dezerterów z Reichsheer. Informacje te posłużyły do uzupełnienia luk w materiałach niemieckich, a także dostarczyć ocen regulaminów itp.

Kwerendę biblioteczną autor odbył w Wojskowo-Historycznym Urzędzie Badawczym (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*) w Poczdamie oraz w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie. W ten sposób udało się dotrzeć do wielu źródeł drukowanych (m.in. dzienniki rozkazów, roczniki oficerskie, regulaminy), a także cennych opracowań dotyczących dziejów armii niemieckiej w okresie międzywojennym.

37 BA-MA, RH 53-1, Wehrkreiskommando I (Königsberg), dalej cyt. BA-MA, RH 53-1/numer teczeki.

38 BA-MA, RH 53-2, Wehrkreiskommando II (Stettin), BA-MA, RH 53-2/numer teczeki.

39 BA-MA, RH 53-3, Wehrkreiskommando III (Berlin), dalej cyt. BA-MA, RH 53-3/numer teczeki.

40 BA-MA, RH 53-4, Wehrkreiskommando IV (Dresden), dalej cyt. BA-MA, RH 53-4/numer teczeki.

41 BA-MA, RH 53-6, Wehrkreiskommando V (Stuttgart), dalej cyt. BA-MA, RH 53-5/numer teczeki.

42 BA-MA, RH 53-7, Wehrkreiskommando VII (München), dalej cyt. BA-MA, RH 53-7/numer teczeki.

43 BA-MA, RHD 49, Wehrkreiskommandos (dalej cyt. BA-MA, RHD 49/numer teczeki).

44 BA-MA, PH 3/numer, Generalstab (Großer Generalstab, Generalstab des Feldheeres, Stellvertretender Generalstab, Oberste Heeresleitung), dalej cyt. BA-MA, PH 3, numer teczeki.

45 BA-MA, RH 69, Formationen der vorläufigen Reichswehr und des Übergangsheeres, dalej cyt. BA-MA, RH 69/numer teczeki.

46 BA-MA, RM 23/numer, Marineverwaltungsamt (dalej cyt. BA-MA, RM 23, numer teczeki).

47 BA-MA, RH 37, Verbände und Einheiten der Infanterie (dalej cyt. BA-MA, RH 37/numer teczeki).

48 BA-MA, RH 41, Verbände und Einheiten der Artillerie (dalej cyt. BA-MA, RH 41/numer teczeki).

49 BA-MA, N 5, Depot Stülpnagel (dalej cyt. BA-MA, N 5/numer teczeki).

50 BA-MA, N 247, Nachlaß Seeckt. Kwerenda w dokumentach tego zespołu została przeprowadzana we Friedrich Meinecke-Institut w Berlinie, gdzie przechowywane są ich mikrofilmy. W niniejszej pracy są one oznaczane jako FMI, NS, numer rolki/numer teczeki.

51 BA-MA, N 42, Nachlaß Schleicher (dalej cyt. BA-MA, N 42/numer teczeki).

52 BA-MA, N 18, Nachlaß Heye (dalej cyt. BA-MA, N 18/numer teczeki).

53 BA-MA, N 154, Nachlaß von der Leyen (dalej cyt. BA-MA, N 154/numer teczeki).

54 BA-MA, N 123, Nachlaß Köstring (dalej cyt. BA-MA, N 123/numer teczeki).

55 BA-MA, N 86, Nachlaß Reinhardt (ponieważ we Fryburgu znajdują się tylko mikrofilmy tych dokumentów, są one dalej cytowane: BA-MA, N 86, numer rolki/numer teczeki).

56 BA-MA, R 43/I, Reichskanzlei (dalej cyt. BA-MA, R 43/I/numer teczeki).

57 Centralne Archiwum Wojskowe, I.303.4, Oddział II Sztabu Głównego (dalej cyt. CAW, I.303.4. numer teczeki).

Oprócz archiwaliów wykorzystane zostały również liczne źródła drukowane. Wśród nich można wymienić przede wszystkim publikowane dokumenty, jak roczniki 1918–1927 dzienników rozkazów armii niemieckiej⁵⁸ czy różne wydawnictwa źródłowe⁵⁹. Bardzo istotne dla treści pracy były również regulaminy obowiązujące w Reichsheer⁶⁰ oraz uzupełniające instrukcje z armii cesarskiej⁶¹ i podręczniki wojskowe z I wojny światowej i okresu międzywojennego⁶² czy roczniki oficerskie z okresu 1921–1927⁶³.

Doskonałe uzupełnienie tych materiałów stanowiły także drukowane źródła opisowe, wśród których należy wymienić przede wszystkim wspomnienia Otto Gesslera⁶⁴, Gustava Noske⁶⁵, Georga Maerckera⁶⁶, Walthera hrabiego von Lüttwiza⁶⁷, Ericha von Mannsteina⁶⁸ czy Heinza Guderiana⁶⁹. Do rekonstrukcji upadku morale armii niemieckiej i rewolucji listopadowej 1918 r. pomocne były wspomnienia generałów, które ukazują zrozumienie postaw korpusu oficerskiego wobec zachodzących w Niemczech przemian⁷⁰. Dla odtworzenia szkolenia oficerów Sztabu Generalnego bardzo cenne były opublikowane przez Othmara Hackla relacje niemieckich generałów, spisane dla armii amerykańskiej po drugiej wojnie światowej. W niniejszej pracy zostały wykorzystane teksty autorstwa Ericha Brandenbergera⁷¹ oraz Kurta Brennecke⁷².

⁵⁸ *Armeeverordnungsblatt* (dalej cyt. AVBl.) 1918, 1919; *Heeresverordnungsblatt* (dalej cyt. HVBl.) 1919–1927.

⁵⁹ Np. *Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik*, wyd. K.D. Erdmann, W. Mommsen, W. Vogel: – *Das Kabinett Scheidemann 13. Februar bis 20. Juni 1919*, wyd. H. Schulze, Boppard am Rhein 1971; *Фашисткий Меч Ковался в СССР Красная Армия и Рейхсвер тайное сотрудничество 1922–1933. Неизвестные документы*, wyd. Ю.Л. Дьяков, Т. С. Будущева, Москва 1992; *Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Rußlands 1925–1931*, wyd. F.P. Kahlenberg, R.G. Pichoja, L.V. Dvojnych, Koblenz 1995.

⁶⁰ Choćby: H. Dv. Nr. 130: *Ausbildungsvorschrift für die Infanterie*, z. I–V, Anhang, Berlin 1922 (dalej cyt. A.V.I. z. I–V, A.V.I. Anhang); H.Dv. 465: *Fahrvorschrift (Fahrv.) vom 14.3.1922*, Berlin-Charlottenburg 1922 (dalej cyt. Fahrv.); H.Dv. 476: *Das allgemeine Heergerät*, cz. 4: *Geräte verschiedener Art*, Berlin-Charlottenburg 1922 (dalej cyt. H.Dv. 476/4); H. Dv. 467: *Ausbildungsvorschrift für Fahrtruppen (A.V.F.)*, Berlin 1923 (dalej cyt. A.V.F.); H. Dv. 472: *Ausbildungsvorschrift für die Kraftfahrtruppe (A.V. Kraft.)*, Berlin 1924 (dalej cyt. A.V.Kraft); H.Dv. 73: *Schießvorschrift für das schwere Maschinengewehr (Schv. s.M.G.)*, Berlin 1925 (dalej cyt. Schv. s.M.G.); H.Dv. 175: *Ausbildungsvorschrift für Leibesübungen (A.V.Lb.)*, Berlin 1926 (dalej cyt. A.V.Lb.).

⁶¹ Choćby: D.V.E. Nr. 414: *Exerzier-Reglement für die Feldartillerie*, Berlin 1907; *Exerzier-Reglement für die Fußartillerie (Ex. R. f. d. FBa.)*, Berlin 1908; *Exerzier-Reglement für die Kavallerie (Ex. R. f. d. K.)* München 1909 (dalej cyt. Ex. R. f. d. K.); A.V.F.: *Ausbildungsvorschrift für die Fußtruppen im Kriege [z. Entwurf]*, Berlin 1918 (dalej cyt. A.V.F. II).

⁶² Np. Transfeldt, *Dienstunterricht für den Infanteristen des Deutschen Heeres*, Berlin 1916; *Der Feldgrau. Leitfaden für den Dienstunterricht der Feldartilleristen*, Oldenburg-Berlin 1917; von Oertzen, *Deutsches Reichsheer-Handbuch*, Charlottenburg 1923 (dalej cyt. DRH); Volckheim, *Der Kampfwagen in der heutigen Kriegführung. Organisation, Verwendung und Bekämpfung. Ein Handbuch für alle Waffen*, Berlin 1924; Hube, *Der Infanterist. Handbuch für Selbstunterricht und Ausbildung des jungen Frontsoldaten der Infanterie*, Charlottenburg 1925; A. Benary, *Der Kavallerist*, Charlottenburg b.d.w..

⁶³ *Rangliste des deutschen Reichsheeres* (dalej cyt. RdR) 1921–1927.

⁶⁴ O. Gessler, *Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit*, wyd. Kurt Sendtner, Stuttgart 1958.

⁶⁵ G. Noske, *Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution*, Berlin 1935.

⁶⁶ G. Maercker, *Vom Kaiserheer zur Reichswehr*, Leipzig 1921.

⁶⁷ W. Freiherr von Lüttwitz, *Im Kampf gegen die November-Revolution*, Berlin 1934.

⁶⁸ E. von Mannstein, *Aus einem Soldatenleben 1887–1939*, Bonn 1958.

⁶⁹ H. Guderian, *Wspomnienia żołnierza*, wyd. 2, Warszawa 1991.

⁷⁰ Zob. np. E. Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen*, Leipzig 1919; K. Litzmann, *Lebenserinnerungen*, t. 2, Berlin 1928; Einem von, *Erinnerungen eines Soldaten*, Leipzig 1933; idem, *Ein Armeeführer erlebt den Weltkrieg*, wyd. J. Alter, Leipzig 1938; F. von Loßberg, *Meine Tätigkeit im Weltkrieg 1914–1918*, Berlin 1939.

⁷¹ E. Branderberger, *Der deutsche Generalstab*, [w:] *Generalstab, Generalstabsdienst und Generalstabsausbildung in der Reichswehr und Wehrmacht 1919–1945. Studien deutscher Generale und Generalstabsoffiziere in der Historical Division der USA Army in Europa 1946–1961*, wyd. O. Hackl, Osnabrück 1999, s. 207–226.

⁷² K. Brennecke, *Die Entwicklung des deutsche Generalstabes nach 1918*, [w:] *Generalstab, Generalstabsdienst...*, s. 229–256.

Spośród opracowań, które nie zostały wymienione przy analizie stanu badań, warto wspomnieć historie pułkowe oddziałów Reichsheer⁷³, pracę W.J. Spielbergera poświęconą motoryzacji Reichswehry⁷⁴ czy biografie Paula von Hindenburga⁷⁵, Hansa von Seeckta⁷⁶ i Walthera Reinhardta⁷⁷. Na uwagę zasługują także prace dotyczące uzbrojenia⁷⁸ i poświęcone armii niemieckiej w czasie I wojny światowej, gdyż niejednokrotnie dostarczały informacji na temat prawdopodobnej organizacji wojennej Reichsheer, a także broni zakazanych traktatem wersalskim⁷⁹. Pełny wykaz cytowanych publikacji znajduje się w bibliografii.

Niniejsza praca składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy z nich napisany w układzie chronologicznym pełni rolę wstępną w stosunku do pozostałych, uszeregowanych problemowo i poświęconych poszczególnym zagadnieniom.

Ramy chronologiczne rozprawy wyznacza utworzenie Reichsheer w 1921 r. Wtedy nastąpiła redukcja niemieckich wojsk lądowych do poziomu 100 000 żołnierzy oraz uregulowanie ich statusu prawnego dzięki ustawie o sile zbrojnej (*Wehrgesetz*)⁸⁰. Jedynie rozdział pierwszy sięga nieco dalej w przeszłość, opisując wydarzenia od załamania się niemieckich ofensyw na froncie zachodnim w 1918 r. do wydania wspomnianego aktu prawnego. Jako końcowa cezura pracy został przyjęty rok 1926 r. Wówczas nastąpił szereg zdarzeń, które wpłynęły na kształt Reichsheer. Trzeba jednak przyznać, iż były to raczej zmiany ewolucyjne, niemniej jednak zapoczątkowane właśnie wydarzeniami roku 1926 r. Jako pierwsze z nich należy wymienić (w kolejności chronologicznej) dymisję generała pułkownika von Seeckta⁸¹. Drugim było wydanie przez jego następcę, generała piechoty Wilhelma Heye rozkazu dotyczącego prowadzenia na ćwiczeniach działań jednostek pancernych po przełamaniu frontu⁸², co można poczytywać jako początki doktryny wojny błyskawicznej, gdyż do tej pory zakładano, że po wdarciu się na pozycje nieprzyjaciela czołgi należy wycofać na tyły. Ostatnim, ale najważniejszym, było zakończenie działalności Międzysojuszniczej Komisji Kontroli w Niemczech z dniem 31 grudnia 1926 r. w wyniku wstąpienia Rzeszy do Ligi Narodów. Wówczas, ze względu na brak nadzoru ze strony ententy, tempo tajnych zbrojeń prowadzonych przez Niemców zdecydowanie przyspieszyło⁸³.

Rozdział pierwszy, zatytułowany „Zarys historii armii niemieckiej 1918–1920” opisuje po krótko załamanie morale armii niemieckiej latem 1918 r. i wybuch rewolucji listopadowej 1918 r.

⁷³ Zob. np. G. Lubs, *IR 5. Aus der Geschichte eines Pommerschen Regiments*, Bochum b.d.w.

⁷⁴ W.J., Spielberger, *Die Motorisierung der Deutschen Reichswehr 1920–1935*, Stuttgart 1979.

⁷⁵ W. Maser, *Hindenburg*, Warszawa 2000.

⁷⁶ F. von Rabenau, *Hans von Seeckt*, t. 2, wyd. 2, Leipzig 1941; H. Meier-Welcker, *Seeckt*, Frankfurt am Main 1967; J. Centek, *Hans von Seeckt. Twórca Reichsheer 1866–1936*, Kraków 2006.

⁷⁷ W. Mulligan, *The creation of the modern German Army. General Walther Reinhardt and the Weimar Republic*, New York–Oxford 2005.

⁷⁸ Np. A. Kostankiewicz, *Broń strzelecka Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa b.d.w.; R. Matuszewski, I.J. Wojciechowski, *Karabin Mauser wz. 1898*, Warszawa 1983; J. Wolfram, *Pistolet służbowy Po8 Parabellum*, Warszawa 2005.

⁷⁹ Np. H. Cron, *Die Organisation des deutschen Heeres im Weltkrieg*, Berlin 1923; *Ehrenbuch der deutschen schweren Artillerie*, wyd. F. N. Kaiser, t. 1, Berlin 1931; t. 2, Berlin 1934; I. Dury, G. Embleton, *German stormtrooper 1914–1918*, London 1998.

⁸⁰ *Wehrgesetz. Vom 23. März 1921*, HVBl 1921, nr 15, s. 115–122.

⁸¹ Zob. np. J. Centek, op. cit., s. 329 i n.

⁸² BA-MA, RH 12-6/28, Reichswehrministerium. Heeresleitung. IV. NR. 601.26 geh. In 6 (K), Darstellung neuzeitlicher Kampfwagen, Berlin, 10.11.1926 r.

⁸³ Zob. np. E. Graf von Matuschka, op. cit., s. 325 i n.

Przedstawia też przyczyny i efekty formowania jednostek ochotniczych oraz stopniowe przekształcanie powstałych spontanicznie oddziałów w regularne siły zbrojne.

Rozdział drugi pt. „Doktryna wojenna, plany operacyjne i mobilizacyjne oraz taktyka Reichsheer” zawiera próbę rekonstrukcji doktryny wojennej Rzeszy w latach dwudziestych. Zostały tam również opisane opracowane przez Niemców poszczególne etapy mobilizacji, a także wielkość sił, które zamierzali sformować w razie konfliktu zbrojnego. W oparciu o gry wojenne i inne dokumenty autor starał się zrekonstruować także niemieckie plany operacyjne zarówno na zachodniej, jak i wschodniej granicy Rzeszy. Ostatni, najobszerniejszy, podrozdział poświęcony został analizie taktyki, którą zapewne stosowałyby Reichsheer w razie konfliktu zbrojnego. Układ jego został oparty na regulaminie *Dowodzenie i walka broni połączonych (Führung und Gefecht der verbundenen Waffen*, część pierwsza – dalej cyt. F.u.G. I, część druga – dalej cyt. F.u.G. II)⁸⁴.

Trzeci rozdział nosi tytuł „Organizacja Reichsheer na stopie pokojowej i prawdopodobna organizacja wojenna”. Dokonana została w nim szczegółowa analiza organizacji pododdziałów i oddziałów armii niemieckiej, wyższych sztabów i Ministerstwa Reichswehry, zarówno ta wymuszona postanowieniami traktatu wersalskiego, jak i planowana w razie odzyskania wolności zbrojeń bądź wybuchu konfliktu zbrojnego.

Czwarty rozdział zatytułowano „Uzbrojenie Reichsheer”. Zawiera on charakterystykę uzbrojenia znajdującego się na legalnym wyposażeniu, jak i przechowywanego w nielegalnych składach. Omówione zostały bagnety i szable, pistolety, karabiny i karabinki, karabiny maszynowe, granaty i granatniki, działa piechoty, działa polowe i ciężkie czy przeciwlotnicze. Ze względu na to, iż lotnictwo miało w razie wojny stanowić samodzielny rodzaj sił zbrojnych, dane techniczne samolotów przeznaczonych do zmilitaryzowania zostały pominięte.

W rozdziale piątym pt. „Umundurowanie, wyposażenie i sprzęt Reichsheer w latach 1921–1926” opisane zostały elementy ubioru wojskowego wraz ze stopniami wojskowymi i oporządzeniem, oznaki przynależności do landu, oznaki funkcji specjalnych, sprzęt optyczny i celowniczy, sprzęt łączności (radiostacje, aparaty błyskowe itp.), a także wszelkiego rodzaju pojazdy.

Ostatni rozdział, zatytułowany „Proces szkolenia i wyszkolenie Reichsheer 1921–1926”, przedstawia zarówno zmiany poziomu wyszkolenia wszystkich broni, zasady szkolenia oficerów, podoficerów i specjalistów (majstrów) wojskowych. Znajdują się tam także opisy szkolenia w użyciu zakazanych broni takich jak czołgi i lotnictwo, o ile dotyczyły one osób służących w Reichsheer. Przedstawiono również udział policji w ćwiczeniach wojskowych oraz próby szkolenia nielegalnych rezerw.

Dla uniknięcia niejasności i ułatwienia konfrontacji niniejszej publikacji ze źródłami i opracowaniami niemieckimi, nazwy własne i znaczna część terminów taktycznych, nazw funkcji itp., oprócz przetłumaczenia na język polski, zostały podane w nawiasach w brzmieniu oryginalnym.

Wyjaśnienia wymagają także kwestie terminologiczne. Najważniejszą z nich jest tłumaczenie nazwy niemieckich jednostek inżynieryjnych, w oryginale określanych terminem *Pioniere*. Autor zdecydował się na tłumaczenie dosłowne, czyli pionierzy, a nie saperzy. W terminologii niemieckiej funkcjonuje nazwa *Sappeur* (czyli właśnie saper), ale zarezerwowana jest dla osób służących w jednostkach oblężniczych lub rzemieślników wojskowych do I połowy XIX w. Tłu-

84 D.V.Pl. Nr. 487: *Führung und Gefecht der Verbundenen Waffen (F.u.G.)*, cz. 1, Berlin 1921; cz. 2, Berlin 1923.

maczenie zastosowane przez autora umożliwia wychwycenie tej różnicy. Również w dokumentach polskiego wywiadu wojskowego niejednokrotnie stosowano taki właśnie przekład.

Zdecydowano się także stosować dosłowne tłumaczenie nazw stopni *Fähnrich* i *Oberfähnrich* na chorąży i starszy chorąży, mimo iż nie są one ich odpowiednikami w Wojsku Polskim.

Kolejny problem terminologiczny dotyczy tłumaczenia terminów *Bataillon* oraz *Abteilung*. Pierwszy jest w zasadzie jednoznaczny i tłumaczony jako batalion. Jedynie w artylerii ciężkiej (dawnej pieszej) terminem tym określa się pododdział wchodzący w skład pułku. Autor zdecydował się wyjątkowo na tłumaczenie dywizjon. Drugi z tych terminów, zależnie od kontekstu, oznacza oddział (pododdział) lub dywizjon, a w przypadku Ministerstwa Reichswehry – wydział.

Niejasnością jest również nazwa pododdziału w jednostkach taborowych. Początkowo określona terminem *Kompanie*⁸⁵ (kompania), a później *Eskadron*⁸⁶ (szwadron). Dla ujednolicenia w niniejszej pracy cały czas konsekwentnie jest stosowane określenie szwadron.

W zakresie stopni wojskowych, tam, gdzie było to możliwe, zastosowano polskie odpowiedniki, z wyjątkiem stopni generalskich, które zostały przetłumaczone. W odczuciu autora takie rozwiązanie kwestii tych rang było bardziej naturalne. Stopnie nieposiadające polskich odpowiedników np. *Gefreiter* i *Obergefreiter* zostały spolszczone do gefrajtra i starszego gefrajtra.

Na zakończenie autor chciałby podziękować prof. dr. hab. Waldemarowi Rezmerowi, promotorowi rozprawy doktorskiej, która stanowiła podstawę niniejszej monografii. Podziękowania należą się również prof. dr. hab. Henrykowi Hermannowi oraz prof. dr. hab. Michałowi Klimeckiemu, jako jej recenzentom, których uwagi w miarę możliwości starano się uwzględnić przygotowując publikację do druku. Autor pragnie również wyrazić wdzięczność dr. hab. Aleksandrowi Smolińskiemu za pomoc w opracowaniu zagadnień związanych z umundurowaniem i wyposażeniem Reichsheer.

⁸⁵ BA-MA, 53-4/195, Reichswehrministerium. Chef der Heeresleitung. Nr 101.8.20 I 6 (W 6). Besondere Aufgaben der Fahrabteilung 10 (später 6). Berlin, den 8.9.1920.

⁸⁶ BA-MA, 53-4/195, Reichswehrministerium. Heeresleitung. V.E. Nr. 711.4.22. In. 6 (F). Ausbildung im Tragtierdienst. Berlin den 2 Mai 1922.

Wykaz skrótów

- art.** – artyleria, artylerii
A.V.A. – *Ausbildungsvorschrift für Artillerie*
AVBl. – *Armeeverordnungsblatt*
A.V.F. – *Ausbildungsvorschrift für Fahrtruppen*
A.V.F. I – *Ausbildungsvorschrift für Fußtruppen*, Berlin 1917.
A.V.F. II – *Ausbildungsvorschrift für Fußtruppen*, Berlin 1918.
A.V.I. – *Ausbildungsvorschrift für Infanterie*
A.V.Kraft. – *Ausbildungsvorschrift für Kraftfahrtruppen*
A.V.Lb. – *Ausbildungsvorschrift für Leibesübungen (A. V.Lb.)*, Berlin 1926.
BA-MA – Bundesarchiv-Militärarchiv – Niemieckie Archiwum Wojskowe we Fryburgu
baon – batalion
bat. – bateria
Bem. [rok] – *Bemerkungen des Chefs der Heeresleitung auf Grund seiner Besichtigungen im Jahre [rok]*
Bes. Bem. – *Bemerkungen des Chefs der Heeresleitung, Generaloberst von Seeckt bei Besichtigungen und Manövern aus den Jahren 1920 bis 1926*, Berlin 1927.
BVP – *Bayerische Volkspartei* – Bawarska Partia Ludowa
CAW – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie
ckm – ciężki karabin maszynowy
DK – dywizja kawalerii
DP – dywizja piechoty
DNVP – *Deutschnationale Volkspartei* – Niemiecka Narodowa Partia Ludowa
DRH – Oertzen von, *Deutsches Reichsheer-Handbuch*, Charlottenburg 1923.
DVE – *Dienstvorschrift Etat*
DVP – *Deutsche Volkspartei* – Niemiecka Partia Ludowa
DWM – *Deutsche Waffen und Munitionsfabriken* – Niemieckie Fabryki Broni i Amunicji
dyw. – dywizjon
Ex. R. f. d. FBa. – *Exerzier-Reglement für die Fußartillerie*, Berlin 1908.
Ex. R. f.d.K. – *Exerzier-Reglement für die Kavallerie*, München 1909.
Fahrv. – *Fahrvorschrift*, Berlin-Charlottenburg 1922.
F.H. – *Felddienst. Handbuch für Unterführer aller Waffen*, Charlottenburg 1924.
F.u.G. – *Führung und Gefecht der Verbundenen Waffen*, cz. 1, Berlin 1921; cz. 2, Berlin 1923.
GPK – *Gewehrprüfungs-Kommission* – Komisja Testowa Karabinów
H.Dv. – *Heeresdruckvorschrift*
HVBl. – *Heeresverordnungsblatt* – dziennik rozporządzeń wojsk lądowych

Insp. 1921 – *Beilagenheft zu den Bemerkungen des Chefs der Heeresleitung auf Grund seiner Besichtigungen im Jahre 1921.*

Insp. 1922 – *Beilagenheft: Vom Chef der Heeresleitung gebilligte Sonderbemerkungen der Waffeninspektuere 1922.*

kol. – kolumna

komp. – kompania

lkm – lekki karabin maszynowy

mat. – materiałów

OHL – *Oberste Heeresleitung* – Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych

PH – *Preussisches Heer* – pruskie wojska lądowe

piech. – piechota, piechoty

plut. – pluton

pol. – polowy

RdR [rok] – *Rangliste des deutschen Reichsheeres* [rok]

RGBl. – *Reichs-Gesetzblatt*

RH – Reichsheer

RW – Reichswehr

s. – strona

sam. – samochód

samol. – samolot

Schv. s.M.G. – *Schießvorschrift für das schwere Maschinengewehr (Schv. s.M.G.)*, Berlin 1925.

SPD – *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – Niemiecka Partia Socjaldemokratyczna

szwadr. – szwadron

t. – tom

tab. – taborowy

T.F. – *Truppenführung*, cz. 1, Berlin 1936.

USPD – *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – Niemiecka Niezależna Partia Socjaldemokratyczna

wz. – wzór

z. – zeszyt

zmot. – zmotoryzowany